TRADUCERE ŞI LIMBĂ / TRADUCTION ET LANGUE

Alexandru GAFTON[1]

Rezumat[2]: Prin acest articol, structurat în şapte secţiuni, ne propunem o privire de ansamblu asupra traducerii, considerată în contextul producerii ei, în procesualitatea care o constituie, cu o atenţie deosebită asupra rolului ei în dezvoltarea şi evoluţia societăţii, culturii şi mentalităţii. La translarea conţinutului conceptual prin traducere se adaugă transmutarea formelor şi a conţinuturilor cu efecte importante asupra ambientului şi limbii de sosire. De asemenea, va fi luat în considerare modul în care se modifică universul conceptual-mentalitar al societăţii, civilizaţiei, culturii care primeşte textul tradus.
A altă problemă abordată este aceea comportamentul general al traducătorilor români, tentaţi să se supună normei, chiar daca aceasta este osificată şi ei resimt neajunsul de a nu putea crea substantive, verbe, adjective, etc., tot aşa cum resimt lipsa anumitor modalităţi de exprimare.

Cuvinte-cheie: traducere, limbă, normă, traducător, universul conceptual-mentalitar

Résumé : Par cet article, structuré en sept sections, nous nous proposons un regard d'ensemble sur la traduction, envisagée dans le contexte de sa production, dans la processualité qui la constitue, avec une attention particulière sur son rôle dans le développement et l'évolution de la société, de la culture et de la mentalité. A la translation du contenu conceptuel à travers la traduction, on ajoute la transmutation des formes et des contenus avec des effets importants sur l'ambiant et la langue d'arrivée. La manière dans laquelle est modifié l'univers conceptuel et de mentalité de la société, de la civilisation, de la culture qui accueille le texte traduit sera, également, prise en compte.
Une autre problématique abordée est celle du comportement général des traducteurs roumains, tentés de se soumettre à la norme, même si cette dernière est ossifiée et ils ressentent le besoin de créer des substantifs, des verbes, des adjectifs, etc., tout comme ils ressentent le manque de certaines modalités d'expression.

Mots-clés : traduction, langue, norme, traducteur, univers conceptuel et mentalitaire

1. Sferele socio-culturală, cognitiv-ideologică, estetico-morală şi lingvistică sînt produse complexe concrete ale activităţii umane, dezvoltate în cadru social, civilizaţional, mentalitar şi cultural, care constituie medii şi produse umane. Fiecare din aceste elemente este ierarhizat – în sine şi în raport cu celelalte –, funcţionează pentru sine şi în complementaritate cu celelalte, este un organism şi face parte dintr-un organism. Cu toate că mediile şi produsele

[1] Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, algafton@gmail.com
[2] Alegerea ortografie cu î din i apaţine autorului.

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)

acestea se manifestă concret şi diferenţiat în cadrul feluritelor comunităţi reale, ele sînt general umane, adică specifice. De aceea, caracterul organic al acestor elemente şi al relaţiilor dintre ele nu se exprimă prin existenţa şi funcţionarea în cadrul unei comunităţi oarecare, în solitudinea propriului organism, dar şi prin contact cu alte asemenea organisme şi prin transfer.

Pe calea traducerii, elemente, forme, structuri şi funcţii ale gîndirii, ideologiei, mentalităţii şi moravurilor generate de o anumită societate, civilizaţie şi cultură, pătrund în gîndirea, ideologia, mentalitatea şi moravurile unei alte societăţi, civilizaţii şi culturi – fiecare deservită de propria limbă. Dar faptul de a transla rezultatele unor astfel de produse, generate de un anumit complex ambiental, într-un alt complex ambiental – deţinător al unor rezultate echivalente, cel puţin ca funcţie, sau chiar lipsit de astfel de rezultate, eventual avînd alte poziţii ocupate – este de natură să ridice felurite dificultăţi de acomodare în rîndul indivizilor, al comunităţii, al sferelor create de activitatea acestora şi, desigur, al mediilor în care aceştia activează.

Desfăşurată pe mai multe planuri şi cunoscînd mai multe dimensiuni, traducerea constituie un act lingvistic al cărui scop aparent este translarea anumitor forme şi conţinuturi – cognitiv-ideologice, socio-culturale şi estetico-morale – plămădite într-o societate, civilizaţie, cultură, marcate spaţio-temporal şi lingvistic, către altele asemenea. Prin simpla desfăşurare a acestui act, societatea, cultura şi mentalitatea se exersează, se dezvoltă şi evoluează. În felul acesta, traducerea mediază stimulator între societăţi, universuri conceptuale şi reflexive, determinînd evoluţia socială, cognitivă şi cultural-mentalitară, şi reprezentînd una dintre căile cele mai complexe şi mai eficiente, şi unul dintre procesele cele mai colaborative, prin care o societate (cu întreg organismul ei cutumiar şi mentalitar) poate cunoaşte importante şi consistente mişcări pe calea devenirii ei.

De aceea, deşi, de regulă, singurul care pare a fi urmărit şi vizat în mod direct şi explicit de către traducere este conţinutul conceptual al textului-sursă – în vederea împlinirii mizelor traducerii –, procesul de transmutare a formelor şi a conţinuturilor este cel puţin la fel de important prin efectele consistente şi inseparabile asupra ambientului, a limbii de sosire, precum şi asupra sa însuşi. Acest din urmă lucru înseamnă că traducerea are caracter procesual, se edifică treptat pe sine, se autoinfluenţează în chiar cursul procesului, determină toate clasele de rezultate pe care le generează şi este determinată de acestea, într-un plenar proces coevolutiv.

2. Prin traducere nu se modifică universul conceptual-mentalitar al societăţii, civilizaţiei, culturii care a generat textul ca formă şi conţinut, ca purtător al unor forme şi conţinuturi mentale, şi nici limba în care acel univers s-a materializat. Astfel de modificări sînt inerente la nivelul universului conceptual-mentalitar, al culturii, societăţii şi limbii care îşi însuşesc textul prin traducere şi în care acesta are a funcţiona.

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)

Profundele relaţii dintre limbă, gîndire şi societate, induc elementelor care constituie miza primă a actului traducerii tendinţa de a se alătura mentalităţii şi cadrului socio-cultural de sosire – integrîndu-se, asimilîndu-se sau pierind respinse –, ceea ce poate genera modificări în consecinţă. Adică elementele de gîndire astfel pătrunse pot genera modificări în constelaţia cognitiv-mentală şi spirituală a primitorilor, eventual cu modificări ale cadrului civilizaţional, cultural şi social. Indiferent de faptul că aceste modificări pot fi de domeniul decelabilului, indirecte (prin reacţie, chiar şi de întărire a stării anterioare, ori de respingere a elementului nou), că procesul este singular sau repetat, dinspre o sursă sau mai multe, cu efecte trecătoare sau durabile etc., un astfel de contact nu este lipsit cu desăvîrşire de efecte în multiple planuri.

3. Înainte de a ajunge acolo, însă, întrucît un astfel de contact este mijlocit de instrumentul fundamental de comunicare, şi anume limba, primele consecinţe se manifestă la acest nivel; aici se vor activa mai întîi reacţiile asimilatorii şi cele de respingere. Primele pot duce la adoptarea de către limbă a unor elemente concrete sau la deprinderea unor modalităţi de construcţie, gramaticalizare şi conceptualizare. Celelalte ignoră – pasiv sau activ – elemente şi modalităţi care contravin sistemului ori doar modului de concepere a acestuia, de către vorbitorul nativ. Prin urmare, primele care vor intra în contact vor fi înseşi limbile – a) deţinătoare de formă, conţinut, structură şi funcţii ce deservesc calităţii lor de instrument; b) existînd ca entităţi avînd o viaţă şi capacităţi de autodeterminare proprii. Faptul acesta face ca funcţionarea şi evoluţia procesului de traducere să fie determinată de instrumentul care-l concretizează şi de modalităţile funcţionării sale.

Formele şi funcţiunile elementelor şi ansamblurilor sistemului (societate, cultură, mentalitate) nu pot fi indiferente formelor şi funcţiunilor instrumentului (limbă). Deopotrivă, limba nu-şi poate impune particularităţile ori cerinţele, indiferent de solicitările societăţii, culturii şi mentalităţii, adică ale sistemului. Relaţia aceasta de interdeterminare face ca evoluţiile sistemice, ale funcţiunilor şi instrumentelor să fie reciproc determinate şi rezultate ale unei colaborări dinamice.

Întrucît textul original şi limba de plecare constituie de asemenea un dat, partea modelabilă a contactului lingvistic rămîne să o constituie instrumentul translării, adică limba în care se traduce şi care încearcă a reda elementele formale şi de conţinut ale textului care – ca urmare a actului traducerii – se edifică sau modelează treptat. (Limbile bine exersate au capacităţi care le permit să sufere foarte puţin sau să pună în act procese care le vădesc supleţea.)

4. Întrucît strădania de a traduce un text – redînd forme şi conţinuturi de gîndire şi mentalitare, precum şi elemente aparţinînd unui cadru socio-cultural şi mentalitar – se petrece mai întîi la nivelul şi prin intermediul instrumentului de comunicare şi contact care este limba, încercarea de a scoate la iveală conţinuturile, sensurile şi valorile textului din limba de plecare, obligă procesul

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)

de traducere să pună în mişcare felurite mecanisme prin care limba de sosire este nevoită să afle resurse şi modalităţi care să ofere soluţii de echivalare rezonabilă.

Privind, aşadar, la calitatea iniţială a instrumentului lingvistic, apoi la felul în care acesta este pus la lucru şi cu deosebire la solicitările la care este supus se observă că, la nivelul limbii în care se edifică traducerea, contactul acesteia cu limba de plecare şi cu toate suporturile pe care aceasta funcţionează, poate produce efecte importante şi consistente. Adică actul lingvistic al traducerii nu doar poartă conţinuturi, valori lingvistice şi nelingvistice, dar poate înrîuri în mod implicit limba, prin şi în care se întrupează noul text. Desigur, procesul nu este simplu.

Înainte de jocul dintre ceea ce propune limba, iar mentalitatea sau cultura pot respinge, se manifestă jocul compatibilităţilor dintre structurile şi modalităţile de expresie ale celor două limbi, la care participă din plin şi cel al adaptabilităţii şi capacităţii de evoluţie a limbii în care se edifică traducerea.

Firește, strădaniile de traducere pot cunoaşte felurite orientări, mai mult sau mai puţin combinate: către limbă, către text, către conţinutul conceptual etc. Fie că se încearcă prezervarea sau schimbarea a ceva, fie că se traduce pur şi simplu – fără a se urmări efectele pentru instrument (limbă) şi pentru beneficiar (societate), ci doar importul conceptual –, un atare proces nu poate rămîne decît modelator, singura variabilă referindu-se la nivelul, gradul şi intensitatea la care şi în care se produce o astfel de acţiune.

6. Dincolo de acestea, însă, ca organism structural-funcţional relativ autonom, limba îşi are propriile elemente de consistenţă, carenţe şi nevoi. Pentru ca un anumit concept sau o idee complexă, de pildă, să poată pătrunde într-o cultură, este nevoie ca acestea să aibă o expresie lingvistică concretă. Pentru ca aceasta să se constituie, însă, limba – în funcţie de cît de exersată este – îşi impune propriile constrîngeri, astfel încît structura concretă să nu lezeze anumite date esenţiale sau deprinderi de sistem. Totodată, ea poate manifesta permisivitate şi supleţe, adoptînd şi adaptînd forme, modalităţi de expresie, conţinuturi gramaticale şi semantice, ameliorîndu-şi astfel capacităţile expresive, în sens larg.

Astfel stînd lucrurile, se observă că încercarea de a înţelege formele şi conţinuturile de gîndire şi cultural-spirituale străine, structura şi funcţionarea unei civilizaţii şi a societăţii cu care aceasta concreşte, procesul are nevoie de înţelegerea structurii şi funcţionării limbii purtătoare a acelor date, lucru care induce introspecţia în propria limbă. De aceea, în procesul de traducere, contactele dintre limbi pot induce reorganizări ale sistemului de sosire, la nivelul exclusiv al acesteia, în zona sa autonomă. O astfel de ipostază arată cu limpezime că limba nu este un instrument anorganic de comunicare, ci o entitate reactivă la interacţiuni şi totodată un element implicat în constituirea sferei conceptuale şi a cadrului social pe care le exprimă, prin care şi din care s-

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)

a constituit. De aceea, ea nu doar impune constrîngeri formale şi de conţinut, dar şi are de răspuns solicitărilor dinspre structurile coordonate şi supraordonate, precum şi funcţiilor ei sociale.

Solicitată fiind spre a reda forme şi conţinuturi, limba – ea însăşi formă şi conţinut, dotată cu valori structural-funcţionale – solicită componentele cu care se află în relaţie, precum şi întregul organism din care face parte (autosolicitarea dinspre fiecare componentă fiind bidirecţională, de unde şi amploarea tendinţelor adaptative sau conservative). În cadrul acestui proces, limba în sine poate dobîndi noi structuri avînd funcţii şi valori noi, iar exersarea acestora poate genera schimbări în planul gîndirii, cu consecinţe în plan socio-cultural.

6. Comportamentul general al traducătorilor români – şi mai cu seamă cel recomandat – arată că norma literară românească (cu tot ceea ce implică ea, de la vorbitor la principii) încă îşi croieşte calea către maturitate. Într-o astfel de etapă atenţia se îndreaptă către păstrarea intactă a achiziţiilor existente (evolutive sau dobîndite ca urmare a contactelor). Astfel se tinde către prezervarea intactă a structurilor avînd curs, a modalităţilor de formare a cuvintelor sau a sensurilor, indiferent de faptul că acestea pot prezenta carenţe, s-au constituit prin adiţii sincronice unilaterale, lipsite de coerenţă organică – şi mai ales astfel încît stările rezultate s-au osificat pînă la eliminarea capacităţilor care permit sau stimulează evoluţiile adaptative.

Orice traducător român resimte marele neajuns de a nu putea crea substantive, verbe, adjective, adverbe, apoi construcţii care să suplinească lipsa gramaticalizării unor perspective conceptuale asupra realităţii ori lipsa anumitor modalităţi de exprimare. Toate aceastea întrucît tendinţa cvasigenerală este de căutare a resurselor către exprimare nelimitată doar la interiorul limitat al limbii – desigur, uneori reacţionîndu-se în felul acesta la inerente exagerări şi abuzuri.

Totodată, deşi atenţia este îndreptată mai cu seamă către modele mature şi exersate, activitatea dominantă este mai degrabă de imitare a rezultatelor, decît de însuşire a procedeelor de acolo. O astfel de practică duce, iarăşi, la acelaşi rezultat de mai sus, singura deosebire fiind că, în primul caz singura sursă de inspiraţie este internă, iar în cel de-al doilea, deşi este externă, limitările drastice dinspre interior împiedică obţinerea vreunui beneficiu.

Faptul este evident dacă se examinează tratamentul acordat împrumuturilor. Astfel, în ciuda unor cerinţe organice şi sistemice dinspre dezvoltarea gîndirii şi a societăţii – dar şi saliente prin neputinţele limbii –, forţele care acţionează asupra vorbitorului cult impun ca materialul împrumutat să-şi păstreze trăsăturile, astfel încît să poată fi reunoscut ca xenism (uneori, de la accent pînă la grafie); în felul acesta se descurajează modificarea parametrilor (adică adaptarea şi naturalizarea), dar şi creaţia. În realitate, toate limbile mature, luate ca modele, se diferenţiază de limba română, cu deosebire sub acest aspect. În respectivele limbi, libertăţile acestea fireşti sînt intens practicate şi deja au

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)

ajuns să acţioneze ca factori adaptativi, prin care evoluţiile din planurile societăţii şi gîndirii sînt urmate îndeaproape de cele din limbă.

7. Din motive date de faptul că este un comportament biosocial, care există şi funcţionează cel mai bine avînd un soi de autonomie organică, limba îşi are propria ei viaţă. Aceasta, însă, numai şi numai din motivul tocmai indicat. Altminteri, viaţa ei depinde de complexul pe care îl deserveşte şi al cărui instrument este, şi anume cel constituit de sferele socio-culturală, cognitiv-ideologică, estetico-morală. Prin urmare, cel mai firesc lucru este ca elementele acestui complex şi instrumentele care îl deservesc să prezinte relaţii de compatibilitate şi complementaritate organică. Totodată, pentru a evolua, cel mai firesc şi indispensabil lucru este ca ele să-şi folosească atributele plasticităţii, organicităţii şi sistemicităţii – cu care sînt dotate tocmai în vederea organicei acomodări reciproce. Sub acest aspect, cel mai pernicios comportament ar fi tocmai izolarea componentelor şi forţarea lor pe calea unei vieţi proprii, în indiferenţă faţă de nevoile întregului. De aceea – fiind de înţeles viteza de evoluţie mai mică a limbii, în comparaţie cu cele ale societăţii şi gîndirii –, limba are a-şi ajusta structurile şi modalităţile de expresie, într-o rată care să îi permită să exprime realitatea, nu să o deformeze în propriul chip, adică în relaţie cu funcţia ei reală, nu cu rolurile pe care tinde să şi le asume. Toate acestea sînt mult mai vizibile în cadrul contactului amplu şi profund care se petrece prin actul de traducere.

În ceea ce priveşte limbile exersate şi, eventual, privite ca modele, acolo astfel de evoluţii sînt curente, supunînd limba la eforturi, nu forţînd stagnarea socială, cognitivă şi expresivă. De aceea, de pildă, în respectivele limbi materialul împrumutat este naturalizat, iar atunci cînd se foloseşte în forma iniţială el este marcat arătîndu-i-se astfel natura xenică. La aceasta se adaugă o intensă activitate de creare de forme necesare unei comunicări nuanţate şi suple, care urmează evoluţiile şi rafinările din toate domeniile cunoaşterii şi activităţilor sociale. Cu alte cuvinte, limba urmează gîndirea şi dezvoltarea socială, progresul intelectiv, conceptual şi social fiind urmat şi sprijinit de cel lingvistic.

Cu alte cuvinte, mai întîi apar nevoile (nevoile sînt subiective întotdeauna, doar funcţia şi uzul vădind compatibilitatea unei nevoi cu cerinţele structural funcţionale şi cu reala ei valoare socială). Apoi, împlinirea acestor nevoi poate declanşa creaţia. După apariţia lor, produsele creaţiei sînt supuse girului comunitar, care decide asupra eficienţei (utilitate, funcţionalitate, eficacitate, economicitate). Aşa cum selecţia urmează producerii entităţilor şi manifestării lor în mediu, tot astfel, în plan lingvistic, selecţia trebuie să urmeze producţiei, la o distanţă generoasă, iar nu să o preceadă sufocîndu-o.

Toate acestea arată lămurit, credem, principalele rosturi ale traducerii şi contribuţiile benefice ale acesteia, pentru societate, gîndire şi limbă.

BDD-A30083 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:39 UTC)